

5. Королева И. Реабилитация детей с кохлеарными имплантами / И. Королева. – СПб. : Речь, 2004 – 144 с.
6. Полякова И. И снова о кохлеарной имплантации // Дефектология. – № 2. – 2009. – С. 10 – 14.
7. Gisela Szagun Einflüsse auf den Spracherwerb bei Kindern mit Cochlea Implantat: Implantationsalter, soziale Faktoren und die Sprache der Eltern. // Hörgeschädigte Kinder – erwachsene Hörgeschädigte, 47, (1), 8-36, 2010
8. Vischer M. Sprachentwicklung von Kindern nach Cochlea-Implantation./ Vischer M., Monika Oswald, Kompis M., Häusler R. // PAEDIATRICA Vol. 12, No. 3, 2001
9. Audiologische Rehabilitation von CI-Trägern./ Hoth S., Müller-Deile J. (2009) // HNO 57: 635-648

УДК 376-056.26:616.28-008.14:316.614:37.016:811.161.2'221.2

Рецензент:
доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України
Таранченко О. М.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ РОЗВИТКУ ТА МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Зборовська Н.А.

У статті розглядається взаємозумовленість специфіки мовної та соціальної компетенції нечуючих, та запропоновано огляд першого напрямку констатувального експерименту щодо вивчення соціальної ситуації розвитку нечуючих дітей.

Ключові слова: жестова мова, словесна мова, учні з порушеннями слуху.

Особенности социальной ситуации развития и языковой компетентности учеников с нарушениями слуха

В статье рассматривается взаимообусловленность языковой и социальной компетенции учеников с нарушениями слуха и представлены эмпирические результаты социальной ситуации развития неслышащих детей.

Ключевые слова: жестовый язык, словесный язык, ученики с нарушениями слуха.

Peculiarities of the social situation development and language competence of students with hearing impairment

The article describes the results of the empirical research of language competence formation of children with hearing impairment in the special social situation of their development.

Keywords: sign language, spoken language, students with hearing impairment.

Сучасні соціальні зміни у формуванні нового покоління молоді з високою гуманітарною культурою спонукають до пошуку оптимальних шляхів надання якісної освіти учням з особливостями психофізичного розвитку. Актуальність нашого дослідження обумовлена специфікою мовної та соціальної компетентності учнів з порушеннями слуху, для яких жестова мова є провідним засобом комунікативної та когнітивної діяльності, невід'ємною складовою культури мікросоціуму нечуючих. Аналіз літератури із спеціальної педагогіки та психології [2, 4 – 7], а також практичний досвід свідчать, що традиційний підхід до навчання читання дітей з порушеннями слуху, який спрямований на розвиток лише усного мовлення та сприймання навчального матеріалу шляхом «читання з губ» не повною мірою враховує соціальні та індивідуальні умови розвитку нечуючої дитини, які є підґрунтям формування світогляду, готовності до самостійного життя. Проблема викладання навчального матеріалу словесною мовою не втратила своєї актуальності й сьогодні. Однак результати дослідження [1] цієї проблеми суттєво не вплинули на її практичне вирішення. Життєвий досвід нечуючих свідчить, що після закінчення школи діти, які навчалися переважно за усним методом під час навчання у ВНЗ відчувають суттєві труднощі, не мають навичок самостійного

читання, конспектування та опрацювання лекційних матеріалів. Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників безпосередньо торкнулося і категорії дітей з порушеннями слуху. Організація якісного процесу перевірки знань з навчальних предметів безпосередньо залежить від мовної компетентності нечуючих, зокрема, визначення способів подачі навчального матеріалу, враховуючи мовні особливості нечуючих, шляхи підготовки учнів до технології тестування, а також супроводу процесу тестування відповідними фахівцями – перекладачами жестової мови та ін. Саме це спонукало пошуку нових підходів до викладання навчальних предметів учням з порушеннями слуху, зокрема використання жестової мови як мови викладання.

Продуктивне сприймання навчального матеріалу глухими учнями значною мірою залежить від рівня мовної та соціальної компетенції (здатності у будь-якій ситуації висловити власну думку, сприйняти інформацію та вміти вживати різні мовні форми: словесну (усну, дактильну, писемну та жестову). Особливу роль у мовному розвитку учнів відіграє читання, що є підґрунтям отримання знань, вмінь й навичок з інших навчальних дисциплін. Проблема навчання читання в сурдопедагогіці посідає вагомe місце у працях багатьох науковців. Зокрема, пізнавально-виховна значущість читання в розвитку дітей з порушеннями слуху визнана відомими сурдопедагогами І. Васильєвим, П. Ёнько, М. Лаговським, Т. Марчук, М. Нікітіною, Е. Пуціним, І. Селезньовим, В. Флері, Г. Гурцовим, О. Дьячковим, Л. Биковою, В. Засенко, Н. Засенко, С. Зиковим, Н. Морозовою, Л. Штойко, М. Ярмаченко та ін.). Специфіці слухо-мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями слуху присвячені праці Р. Боскіс, Л. Борщевської, А.Гольдберг, К. Коровіна, К.Луцько, І. Мартинчук, Л.Назарової, Ф. Рау, М. Шеремет, Л. Фомічової та ін. Подоланню труднощів розуміння прочитаного, визначенню шляхів та засобів корекційної роботи на уроках читання присвячені праці О.Григор'євою, П. Гуслистого, О. Круглик, Л.Лебедевої, та ін.. Особливості літературного розвитку відображено в працях Л. Занкова, О. Красильникової, В. Маранцман та ін. Ці проблеми вчені розглядали з позиції використання словесної мови (усної, дактильної, писемної) як домінуючої в навчальному процесі дітей з порушеннями слуху. Варто зазначити, що існують лише поодинокі праці, присвячені використанню жестової мови у навчальному процесі (Н. Адамюк, Г.Зайцева, С.Кульбіда та ін.)

В Концепції жестової мови в Україні [9, с. 476] зазначається, що жестова мова це самостійна повноцінна знакова комунікативна та когнітивна система з власними лексичними, синтаксичними особливостями, що має чітко виражену спрямованість, дає змогу нечуючим отримувати інформацію. Методологічну основу аналізу лінгвістики жестової мови склали наукові праці зарубіжних вчених (Г. Зайцевої, Т. Давиденко, Л.Димскіс, А. Комарової, В. Стоку), а на теренах України ХХІ ст. – С. Кульбіди, де автором ґрунтовно висвітлено мовознавчі особливості української жестової мови у фундаментальній праці «Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих» [9].

Відтак, мовний аспект завжди є стрижнем всіх напрямів у сурдопедагогіці. Дискусії щодо використання жестової мови серед вчених та практиків тривають донині. Хоча жестова мова визнана на державному рівні як засіб навчання. Іноді виникає питання – чи необхідно викладати жестовою мовою уроки слабочуючим учням? Цю проблему доцільно розглядати з позиції соціокультурного підходу [9, с. 115]. Мовлення виникає і розвивається під впливом потреб у спілкуванні та слугує цілям суспільного об'єднання людей. Варто зауважити, що наразі в кількох класах у школі для слабочуючих дітей є діти, які крім незначної втрати слуху, мають й інші порушення – затримку психічного розвитку, розумову відсталість, ДЦП. Такі, учні навчаються за індивідуальною програмою. Лише тому, такі учні не відстають від загальних вимог, завдань, поставлених вчителем до всього класу. Цій категорії дітей важко розуміти зміст прочитаного тексту, сприймати та розуміти усне мовлення педагога. У них спостерігається відсутність слухової пам'яті на знайомі слова, словосполучення, розлад словесно-логічного мислення тощо. Відтак, найдоступнішим і дієвішим підходом в навчанні таких дітей ми вбачаємо використання білінгвального підходу [7] .

З метою удосконалення освіти учнів з порушеннями слуху у 2014 р. розроблено Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, в основу якого покладено інноваційні підходи навчання, введення білінгвального підходу, де українська жестова мова є навчальним предметом і засобом навчання. Стандартом визначається місце і роль словесної та жестової мов у навчальному процесі: 1) словесна мова може бути як основна мова навчання, а жестова – як мова опанування; 2) жестова мова як основна мова навчання, а словесна мова – мова опанування [10].

У межах розв'язання практичних завдань нашого дослідження, нами досліджувались особливості мовної компетентності учнів з порушеннями слуху. Поняття «компетенція» та «компетентність» розглядаються у Державному стандарті базової і повної середньої освіти (2011р.) та багатьма науковцями й практиками у різних педагогічних, психологічних, лінгводидактичних напрямках (О. Бічікова, Л. Вавіна, Т. Калініна, Т. Сак, С. Кульбіда, О. Савченко та ін.). В нашому дослідженні ми трактуємо компетентність як «сукупність особистісних якостей, обумовлених її діяльністю у визначеній соціально і особистісно значущій сфері», зокрема, в застосуванні набутого досвіду (знань, умінь та навичок) у конкретних життєвих ситуаціях [3; 9 с. 350].

Визначаючи вплив соціального середовища на формування особистості та мовної компетентності нечуючих, О. Дячков свого часу переконався, що словесна мова глухих учнів формується лише в умовах спеціально організованого середовища, а дитячий колектив є головним чинником розвитку жестової мови як засобу спілкування й пізнання оточуючого [8]. Результати дослідження вченого представлені в *таблиці 1.1*:

Таблиця 1.1.

**Вплив соціального середовища на формування
особистості глухих дітей**

Умови	Вплив на формування особистості глухих дітей			
	Чи є в оточенні засоби спілкування чи вони створюються в міру необхідності?	Оволодіння засобами спілкування проходить в результаті спілкування чи спеціального навчання?	Чи сприяє соціальне оточення глухих дітей розвитку засобів спілкування і передачі їй нагромадженого досвіду?	У якій формі відбувається розвиток мислення під час взаємин з оточуючим
Серед чуючих ЖМ як засіб спілкування	Створюються у процесі спілкування	В результаті спілкування створюються і засвоюються	не сприяє	ЖМ
Серед чуючих усне мовлення засіб спілкування та навчання	Усне мовлення як засіб спілкування	В результаті спеціального навчання	сприяє	Усне мовлення
Серед глухих ЖМ	ЖМ як засіб спілкування	В результаті спілкування	сприяє	ЖМ
Серед глухих словесна мова (усне, писемне дактильне)	ЖМ в дитячому колективі, а СМ серед вихователів	ЖМ в результаті спілкування, а СМ – навчання	сприяє ЖМ і СМ	ЖМ і СМ

Інформація, наведена в *Табл. 1.1*, дозволяє переконувати, що соціальне середовище важливий чинник формування особистісного розвитку глухих дітей. У процесі навчання глухих учнів

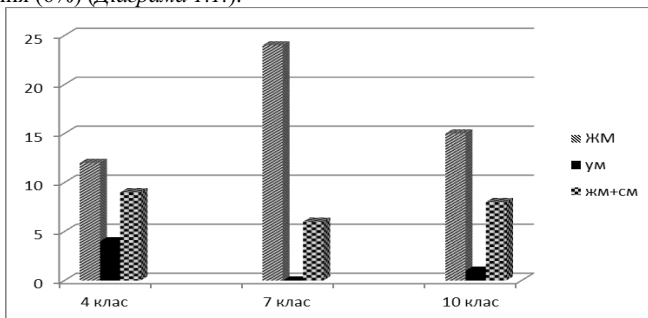
поступово «переключаються» з жестової мови і оволодівають словесною мовою. Проте, словесна мова розвивається у них лише в умовах спеціально навчання, а жестова – в умовах спілкування.

Констатувальний експеримент нашого дослідження передбачав комплексне опрацювання та впорядкування первинних дослідних даних з метою вивчення й узагальнення фактів щодо сучасного стану організаційно-педагогічних умов ефективності сприймання літературних творів жестовою та словесною мовами. Зважаючи на соціокультурні та комунікативні особливості нечуючих, методика констатувального експерименту охоплювала три напрямки. Перший – спрямований на вивчення соціального аспекту. Для цього нами було розроблено індивідуальну картку обліку кожного учня, де фіксувалися дані про стан усного мовлення та слуху учня, стан слуху батьків, засоби комунікації в школі та сім'ї; навчання дитини до вступу у школу; проведено анкетування серед чуючих батьків, аби з'ясувати їхню думку стосовно вивчення та використання жестової мови у навчальному процесі. Другий напрям – вивчення стану організаційно-педагогічних умов на уроці літератури; спостереження за учнями у процесі сприймання та відтворення навчального матеріалу різними формами мов та активністю їх використання на уроці. Третій напрям передбачав індивідуальну бесіду з учнями з метою виявлення рецептивної та репродуктивної діяльності (визначення за допомогою якої мови вони краще можуть сприймати навчальний матеріал та коментувати прочитане – усним мовленням, писемним мовленням, словесною мовою (усне, дактильне й писемне) та жестовою мовою).

У цій статті ми пропонуємо огляд першого напрямку констатувального експерименту.

Експериментом було охоплено 79 учнів з порушеннями слуху (глухі та слабочуючі учні) різних вікових категорій – 25 учнів початкових класів (4 клас), 30 учнів середньої ланки (8 клас) та 24 учня старшої школи (10 клас) з метою простеження динаміки розвитку мовної компетенції (використання різних засобів мови). З них 42 слабочуючих учня та 37 глухих.

Аналізуючи індивідуальні картки учнів, ми дійшли до висновку, що основною мовою комунікації у школі серед усіх респондентів є жестова мова (65%), на другому місці жестова мова із супроводом усного мовлення й дактилювання (29%), дуже рідко використовують усне мовлення (6%) (Діаграма 1.1.).

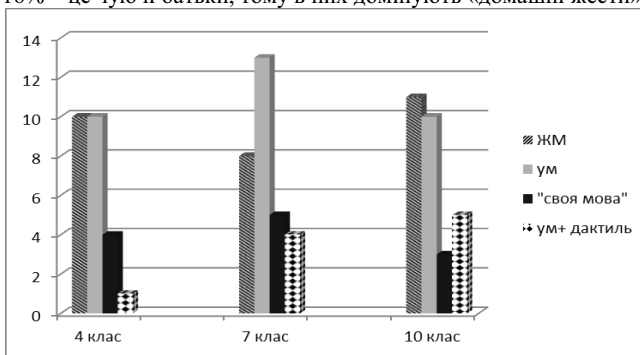

Діаграма 1.1. Використання учнями мовних засобів у процесі комунікації в школі.

Сім'я є важливою ланкою, яка забезпечує навчально-виховний вплив на дитину, допомагає їй у досягненні певних успіхів у навчанні, забезпечує її розвиток. Необхідність знання та використання жестової мови чуючими батьками для встановлення тісного контакту зі своїми нечуючими дітьми недостатньо відображено в науковій літературі, то ж ця проблема наразі має великий науковий та практичний інтерес.

Якщо глуха дитина росте й розвивається в родині чуючих батьків, у неї для задоволення потреб у спілкуванні з'являються свої жести та пантомімічні рухи, «гуління» замість словесної мови. Поступово кількість жестів збільшується, з'являються також умовні жести. У створенні цих умовних жестів разом із дитиною беруть участь її рідні. Відтак, складається локальна система жестового спілкування, створюється так би мовити

створюється своя мова, якою користуються в конкретній сім'ї. Навіть в тих сім'ях, де навчання вербальної мови у домашніх умовах починається в ранній період, широко використовуються жести, оскільки окремих слів і зв'язних словосполучень, які вивчила дитина, недостатньо для спілкування. Внаслідок цього, у таких учнів спостерігається знижена активність у навчальному процесі, вони не розуміють артикуляції вчителів, не розуміють лексичних значень слів, в результаті виявляється низький рівень сприймання навчального матеріалу. Отже, деякі батьки, щоб поліпшити взаєморозуміння з дитиною, намагаються дактилювати, голосно промовляти звуки, супроводжуючи чіткою артикуляцією. Результати дослідження свідчать (*Діаграма 1.2.*), що з кожною віковою групою зменшується використання в родинному колі «свої мови» та збільшується застосування усного й дактильного мовлення. За результатами опитування школярів 4 класу визначено, що 40% учнів спілкуються з батьками жестовою мовою; 40% – усним мовленням. Це свідчить, що батьки цих дітей теж мають порушення слуху, користуються жестовою й словесною мовами. Решта 16% – це чуучі батьки, тому в них домінують «домашні жести».

Діаграма 1.2. Використання учнями мовних засобів в колі сім'ї.

Не залишили поза увагою специфічні фактори, що характеризують батьків, (зокрема, ставлення чуучих батьків до жестової мови, необхідність знання та використання). Нами було проведено анкетування серед чуучих батьків, які виховують нечуучих дітей, дало підстави для висновків:

1. Батьки недостатньо проінформовані, або ж не знають, що таке жестова мова. Під жестовою мовою вони розуміють окремі мімічні елементи, жестові знаки для порозуміння у побуті (На запитання «Якою мовою Ви з дитиною спілкуєтеся?» були такі відповіді: «Усним мовленням, дактильним мовленням та жестовою мовою» – 14 %, а на запитання «Як Ви володієте жестовою мовою?» – «Не володію» – 56 %);

2. Батьки недостатньо усвідомлюють про те, що якою мовою дитині краще висловлювати думки (На запитання «Якою мовою Вашій дитині за допомогою якої мови легше висловлювати власні думки або будувати зв'язне мовлення?» – більшість відповідей було: «Усним мовленням та жестовою мовою – серед слабочуучих дітей. Або лише жестовою мовою – серед глухих»).

3. Батьки вважають, що необхідно, не відкидаючи усне мовлення, вивчати жестову мову та розвивати зчитування з губ.

Батьки зосереджують увагу на тому, що необхідно вивчати та використовувати жестову мову у ранній період розвитку дитини, для того щоб процес розвитку мови та інтелектуальний розвиток відбувався своєчасно. Адже, саме мовленнєві навички, на їхню думку, впливають на загальний розвиток та здібності дитини.

Деякі батьки категорично відмовляються вивчати жестову мову, вважають, що вона їм не потрібна. Дитині необхідно розвивати усне мовлення та слухове сприймання, бо у майбутньому вона буде в оточенні чуучих людей. Тобто вони вже заздалегідь запланували, чим буде займатися дитина після закінчення школи, в який світ вона увійде, коли стане

дорослою людиною (без її на те згоди) (На запитання: «*Чи потрібно чуучим батькам нечуючої дитини знати жестову мову? Чому?*» Відповіді: «Обов'язково треба знати й володіти жестовою мовою чуучим батькам для того, щоб розуміти свою дитину, вільно спілкуватися з нею, бути в курсі її проблем, контролювати грамотність дитини, краще розуміти оточуючий світ дитини і людей, з якими вона спілкується»; «Це потрібно, щоб розуміти дітей, щоб вони розуміли нас, а також щоб вона не відчувала себе самотньою в своїй родині»; «Необхідно вивчати, тому що виникає дефіцит спілкування, непорозуміння»; «Слід проводити курси для батьків, гурток у школі для того, щоб вільно спілкуватися зі своєю дитиною, з нечуючими батьками, які не володіють усним мовленням».

Практично 100% батьків підтримують вживання та використання жестової мови, Однак, формулювання цього «прийняття» картина змінюється залежно від вікової категорії батьків: *до 35 років* – «для вільного спілкування із дитиною» –28%; «необхідно» – 32 %; «розуміти її» –17 %; *від 35 років* – «бажано» – 11 %; «так» –3 %.

Не підтримують: *до 35 років* – 0 %; *від 35 років* – 9 %).

Водночас, як не парадоксально батьки радять своїм дітям навчатися у вищому навчальному закладі, де є сурдоперекладачі, оскільки їхня дитина тоді краще розумітиме лекції, спілкуватиме за допомогою жестовою мовою.

Свого часу, ці ж батьки припустилися помилки – коли дитина була першокласником, вони наполягали, щоб її навчали лише за усним методом, а потім, майже через 10 років, розуміючи, що без жестової мови дитина «пропаде», вони намагаються «виправити» ситуацію.

Таким чином, аналізуючи дані анкетування, можна дійти до загального висновку, що майбутнє глухोї дитини значною мірою залежить від батьків, від міри їхньої відповідальності. Там, де це почуття розвинуте достатньо, можна сподіватись на серйозну, цілеспрямовану й результативну роботу батьків. Вільно володіючи жестовою мовою, спілкуючись з нечуючою дитиною її рідною мовою, чуучі батьки та оточуючі її люди можуть досягти значних результатів у розвитку та вихованні.

Література:

1. Адамюк Н.Б. Незалежне зовнішнє оцінювання знань нечуючих осіб / Н.Б.Адамюк // Жестова мова й сучасність: зб. наук.праць / ред. кол., гол. ред. Засенко В.В. – Вип.34– К., 2009. – С. 295 – 322.
2. Адамюк Н. Б. Використання білінгвального методу під час вивчення поеми «Сон» Т. Шевченка нечуючими дев'ятикласниками / Н.Б.Адамюк // Жестова мова й сучасність : зб. наук.праць / ред. кол., гол. ред. Засенко В.В. – Вип.3. – К.: Пед.думка, 2008. – С. 56 – 68.
3. Бічікова О. Застосування проєктної системи навчання з метою розвитку компетентностей учнів з порушеннями слуху/ О.Бічікова, О. Федоренко //Дефектологія. Особлива дитина : навчання і виховання. – 2013. - № 3. – С.59 – 62.
4. Боскис Р.М. Особенности усвоения учебного материала слабослышащими учащимися / Под ред. Р.М.Боскис, К.Г.Коровина,; науч.-исслед.-ин-т дефектологи АПН СССР. – М.: Педагогика, 1981. – 160 с.
5. Геранкина А.Г. Применение дактильно-жестового перевода как вспомогательного средства в вечерних школах для глухих: Автореф.дис.д-ра пед.наук. – М., 1966. – 35с.
6. Зборовська Н.А. Використання жестової мови на уроці літератури у загальноосвітній школі для дітей з порушеннями слуху // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб.статей молодих вчених / за ред. В.В.Засенка, А.А. Колупаєвої. – К., 2011. – Вип. 2 – С.74 – 83.
7. Зборовська Н.А. Використання жестової мови у навчанні учнів з порушеннями слуху: правове та наукове підґрунтя // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод.зб. / за ред. В.В.Засенка, А.А. Колупаєвої. – К., 2012. – Вип. 3, Частина 2. – С.88 – 98.

8. Єфіменко Н.В. Теоретичні проблеми сурдопедагогіки у творчій спадщині О.І.Дячкова : дис. канд. пед.наук : 13.00.03 / Наталія Василівна Єфіменко. – К., 1994. – 177с.
9. Кульбіда С.В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих: монографія / Світлана Вікторівна Кульбіда. – К.: ТОВ «Поліпром», 2010. – 503 с.
10. Реалізація оновленого змісту освіти дітей з особливими потребами: початкова ланка: Навчально-методичний посібник / Н.Б. Адамюк, Л.Є.Андрушина, О.О.Базилевська та ін.; НАПН України, Ін-т спец. педагогіки; За ред.В.В.Засенка, А.А.Колупаєвої, Н.О.Макарчук, В.І.Шинкаренко.- Київ, 2014. – С. 32 – 36.

УДК 376-056.34:376.16:78:39

Рецензент:

Дмітрієва І.В.

доктор пед. наук, професор,

завідувач кафедри технологій

корекційної та інклюзивної освіти

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ СПРИЙМАННЯ МУЗИКИ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ІЗ ЗПР НА ПРИКЛАДІ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

Квітка Н.О.

В статті подано результати констатувального дослідження, а саме визначені рівні сприймання музики в учнів молодших класів із затримкою психічного розвитку на прикладі музичного фольклору. В результаті аналізу отриманих даних виявлено деякі особливості музичного виховання в школах інтенсивно-педагогічної корекції, які обумовлені психофізіологічним розвитком дітей із ЗПР і традиційним підходом до навчально-виховного процесу в школі.

Ключові слова: *сприймання музики, учні молодших класів із затримкою психічного розвитку, музичний фольклор.*

К вопросу определения уровней восприятия музыки у учеников младших классов с задержкой психического развития на примере музыкального фольклора

В статье подаются результаты констатирующего исследования, а именно определены уровни восприятия музыки у учеников младших классов с задержкой психического развития на примере музыкального фольклора. В результате анализа полученных данных выявлено некоторые особенности музыкального воспитания в школах интенсивной педагогической коррекции, которые обусловлены психофизиологическим развитием детей с ЗПР и традиционным подходом к учебно-воспитательному процессу в школе.

Ключевые слова: *восприятие музыка, ученики младших классов с задержкой психического развития, музыкальный фольклор.*

The determination of the levels of perception of music children with mental retardation of primary school for example folk songs

This article is devoted to the determination of the levels of perception of music children with mental retardation of primary school. The analysis of the data was revealed some of the features of music education in schools intensive pedagogical correction, which caused by psychophysiological characteristics of children with mental retardation and the traditional approach to music education at school.

Key words: *perception of music, children with mental retardation of primary school, folk music.*